

Martina Ivanuš, Rene Lisac

# Obnova pastirskih stanova u Nacionalnom parku Sjeverni Velebit – studija slučaja

Martina Ivanuš  
Ministarstvo kulture  
Uprava za zaštitu kulturne baštine  
HR – 10000 Zagreb, Runjaninova 2  
Rene Lisac  
Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu  
HR – 10 000 Zagreb, Fra Andrije Kačića Miošića 26

UDK: 728.61.025.4(234Velebit-17)  
39:728(234Velebit-17)  
Stručni rad/Professional Paper  
Primljen/Received: 31. 3. 2014.

**Ključne riječi:** Velebit, Javna ustanova Nacionalni park Sjeverni Velebit, NIP projekt, pastirski stan, obnova, legislativa, korištenje, interpretacija

**Key words:** Velebit, Public Institution Northern Velebit National Park, NIP, shepherd's dwelling, restoration, legislation, use, interpretation

Javna ustanova Nacionalni park Sjeverni Velebit obnovila je nekoliko pastirskih stanova u državnom vlasništvu, u cilju kako stvaranja uvjeta za cjelogodišnji boravak na terenu, tako i revitalizacije specifične graditeljske baštine Parka. Za obnovu i rekonstrukciju odabrani su stanovi u vršnoj zoni Parka, na lokalitetima Alana i Velikog Lubenovca. Tema ove studije slučaja je prikaz specifičnosti problema i konflikata pri obnovi kamenih i suhozidnih pastirskih stanova, u okviru okolnosti i raspoloživih mehanizama suvremenog društva. Članak donosi prikaz kronologije planiranja i procedure ishodovanja dozvola građenja, odabira izvođača i izvođenja građevinskih radova u razdoblju od 2009. do 2014. godine. Prateći svu predviđenu legislativu i proceduru, konačni rezultat u velikoj mjeri nije u skladu s očekivanjima te se propituje usklađenost zakonskog okvira i prakse u rekonstrukciji specifičnih graditeljskih elemenata vernakularne arhitekture.

## UVOD

Javna ustanova Nacionalni park Sjeverni Velebit<sup>1</sup> projektom Uspostava osnovne infrastrukture za upravljanje Nacionalnim parkom Sjeverni Velebit sudjeluje u Projektu integracije u EU Natura 2000 (EU Natura 2000 Integration Project – NIP) koji provodi Ministarstvo zaštite okoliša i prirode. U sklopu NIP projekta, nadležno Ministarstvo je u dogovoru sa svim dionicima sektora zaštite prirodnih vrijednosti definiralo prioritete za ulaganja i to s naglaskom na ulaganja u posjetiteljsku infrastrukturu i opremu te za

dizajn i interpretaciju prirode. Od proglašenja Nacionalnog parka<sup>2</sup> 1999. te početka njegova rada 2001. godine, na prostoru Parka izvedeni su tek minimalni infrastrukturni zahvati (uređenje poučnih staza, ulaza u Park, parkirališta, i dr.) dok su za smještaj djelatnika i znanstvenika u Parku korištene postojeće šumarske građevine. Uzimajući u obzir opseg posla djelatnika Parka i gostujućih znanstvenika te karakteristike terena, ukazala se potreba za izgradnjom nužne infrastrukture za adekvatno upravljanje prostorom Parka. Prilika za to ukazala se u sklopu NIP projekta, pripremanog tijekom 2009. – 2010. godine, a nakon rasprave unutar stručnih krugova (konzervatori, prostorni planeri, nadležno Ministarstvo, Državni zavod za zaštitu prirode...), NPSV donosi odluku o obnovi pastirskih stanova koji bi omogućili djelatnicima cjelogodišnji boravak na terenu.

Odlučeno je da će se obnavljati stanovi na dvjema lokacijama, odnosno krajobraznim cjelinama, u vršnoj zoni južnog dijela Parka, na Alanu i Velikom Lubenovcu. Svrha projekta obnove pastirskih stanova je podizanje razine upravljanja Parkom, kao područjem ekološke mreže: poboljšanjem nadzora teritorija (krivolov, negativan utjecaj posjetitelja, sigurnost posjetitelja); očuvanjem ugroženih staništa (travnjaci) uvođenjem ispaše i košnje; poboljšanjem uvjeta za cjelokupnu organizaciju znanstveno-istraživačkog rada na inventarizaciji i monitoringu; očuvanjem kulturne baštine Parka obnovom tradicijskog graditeljstva i uspostavom prihvatljivog modela obnove pastirskih stanova; poboljšanjem kvalitete usluge posjetiteljima uz bolju dostupnost informacija, uvođenjem visokokvalitetnih edukacijskih i interpretacijskih programa, *in situ* učenje i spoznavanje prirode, učenjem o konceptu *Nature 2000* te omogućavanjem posjetiteljima doživljaja tradicionalnog

1 Dalje u tekstu: NPSV.

2 Zakon o proglašenju Nacionalnog parka 'Sjeverni Velebit', NN 58/99.



1 Pastirski stanovi na Strugama, početak 20. stoljeća (arhiva Prirodoslovnog muzeja)

Shepherds' dwellings at Struge, beginning 20<sup>th</sup> century (Archives of the Natural History Museum)

načina života na ovom području u prošlosti, povećanjem sigurnosti posjetitelja; u perspektivi i razvoj kvalitetnog ekoturističkog proizvoda.<sup>3</sup> Projekt obnove dviju skupina pastirskih stanova u krajobraznim cjelinama Velikog Lubenovca i Alana kao dio interpretacije prirodne i kulturne baštine motivirao je istraživanje održivih modela korištenja planinskog prostora. Cilj postavljenih modela je primarno kroz direktne procese interpretacije tradicionalnog načina života aktivno koristiti i samim time održavati elemente kulturne baštine s minimalnim utjecajem na okoliš.

Alan je planinski prijevoj i važno čvorište povijesnih komunikacija, danas čvorište niza planinarskih smjerova i važna točka ulaska posjetitelja u Park. Preko Alana vodi županijska cesta koja povezuje priobalje s Likom. Na Alanu, uz brojne ruševine, niz stanova obnovljen je u vikendice, a postojeći planinarski objekt u sezoni nudi i mogućnost smještaja, pa je ovo i vrlo važna polazna točka za izlete po južnim dijelovima Parka. Zbog lake pristupačnosti i popularnosti lokaliteta, Alan je idealna točka za odvijanje edukativnih i interpretativnih programa u južnom dijelu Parka. Kao takav predstavlja južni pandan Zavižanu koji se nalazi na sjevernom dijelu Parka, s tom razlikom da na Alanu dosad nije bilo nikakvih edukativnih i interpretativnih sadržaja.

Veliki Lubenovac je krška udolina, antropogeno nastali travnjak s ostacima 50-ak pastirskih stanova koji su u prošlosti korišteni kao ljetni smještaj pastira i njihovih obitelji. Ispašom i košnjom održavan je travnjak, a s prestankom stočarenja dolazi do postupnog zaraštavanja travnjaka drvenastim vrstama (sukcesije), čime je ugrožena biološka raznolikost područja. U sustavu zoniranja Parka, Lubenovac je uvršten u zonu aktivne zaštite, jer su na njemu neophodne intervencije, kako radi očuvanja biološke raznolikosti, tako i kulturne baštine. Lubenovac

je kao kulturno-povijesna cjelina ruralnog tipa upisan u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, rješenjem Ministarstva kulture, nadležnog Konzervatorskog odjela u Gospiću.<sup>4</sup> Lubenovac je i vrlo važna polazna točka za istraživanja južnog dijela Parka, uključujući i teško prohodno područje strogog rezervata Hajdučki i Rožanski kukovi.<sup>5</sup>

## GRADNJA NA VELEBITU

U tijeku izrade Prostornog plana područja posebnih obilježja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit, izrađena je konzervatorska studija.<sup>6</sup> Istražene su i analizirane kulturno-povijesne i prostorne okolnosti nastanka krajobraznog tipa planinskih naselja, po prvi put analizirane su i sistematizirane karakteristike tipologija izgradnje i logike prostornog rasporeda, utvrđeno je i opisano sadašnje stanje u prostoru te su navedene smjernice i preporuke za obnovu. Uočene karakteristike upućuju na maksimalnu usklađenost s prirodnim okolišem nizom jednostavnih i konceptualno čistih principa, od prostorne organizacije korištenja planinskih udolina, pozicioniranja i orijentiranja stanova, do njihove oblikovne tipologije i konstruktivne tehnologije.

Čovjek je oduvijek živio na Velebitu, odnosno u planini, kako su govorili velebitski stanovnici. Ovisno o dobu godine živjeli su u svojim stalnim i sezonskim stanovima, napasali stoku na planinskim proplancima i time postali sastavnim dijelom živog svijeta planine.<sup>7</sup> Aktivno su sudjelovali u oblikovanju kulturnog krajobraza kakvog ga i danas, unatoč njegovom postupnom iščezavanju tijekom proteklog stoljeća, u prostoru možemo prepoznati. Geomorfološka specifičnost Sjevernog Velebita uvjetovala je specifične oblike korištenja planinskog prostora. Uobičajeni oblik alpskog stočarenja na Velebitu odvija se preko tri visinska pojasa: na podima, u nadgorju i na vrhgorju,<sup>8</sup> što je osobito prepoznatljivo na području Sjevernog Velebita gdje visinski pojasevi stočarenja odgovaraju geomorfologiji „velebitskih terasa“. Karakteristika je takvog načina života da zimi obitelj zajedno sa stokom boravi u matičnom selu, u podima, a u proljeće cijelo selo sa stokom polazi u izdig,<sup>9</sup> u nadgorje. Ondje obrađuju vrtove, nerijetko njive i prikupljaju sijeno za zimu. U visoko ljetu (srpanj, kolovoz), dok obitelj živi i radi u ljetnom, nadgorskom stanu, pastiri odlaze sa stokom u planinu, tj. vrhgorje.<sup>10</sup>

4 Kulturno dobro upisano u Registar kulturnih dobara RH, Listu preventivno zaštićenih kulturnih dobara, pod brojem P-3900.

5 \*\*\* (2012): nav. dj.: 3.

6 Ivanuš, M., Lisac, R., Šušnjić, D. (2009.): Konzervatorska podloga zaštite i očuvanja kulturnih dobara Nacionalnog parka Sjeverni Velebit, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Gospiću.

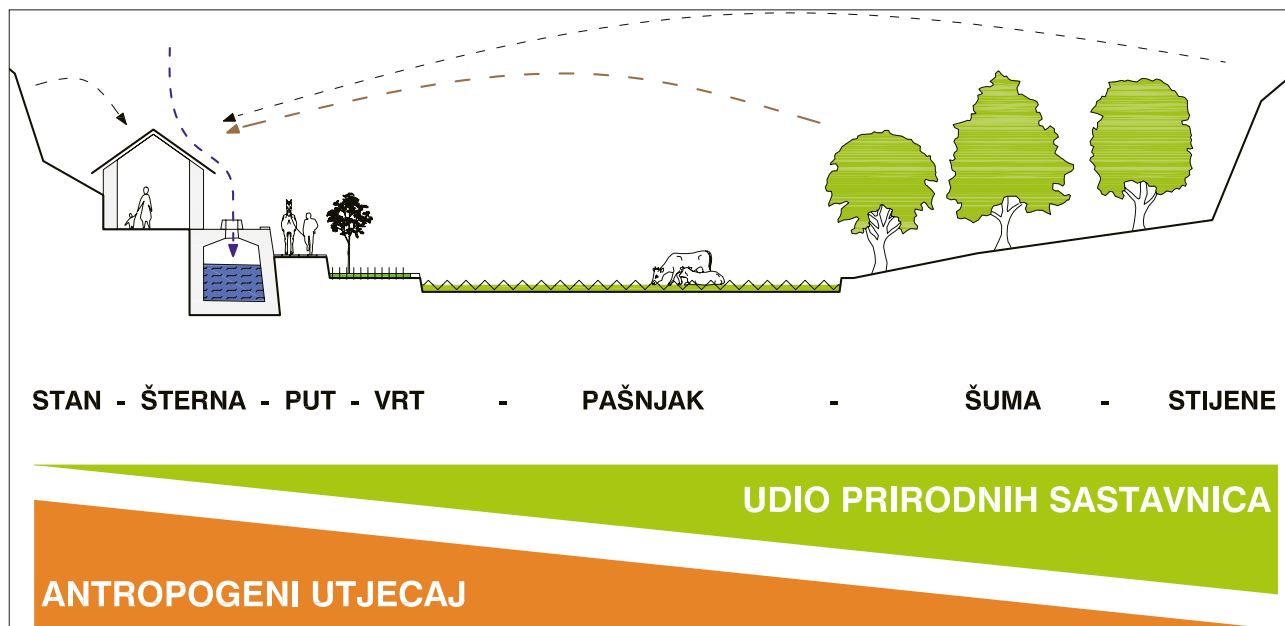
7 Knifić Schaps, H. (2013.): Velebit arhitektonski, UPI2M, Zagreb, 29.

8 Prema Krivošić Z., termini podi, nadgorje i vrhgorje označavaju tri visinske zone plodnih dolaca i pašnjaka na kojima je bio organiziran život. Krivošić, Z. [s. a.]: Ostaci stočarskih stanova na V. Lubenovcu.

9 Prva faza godišnjeg kretanja stanovništva po velebitskim padinama.

10 Lisac, R., Ivanuš, M. (2010.): Krajobrazni uzorci planinskih naselja Sjevernog Velebita, *Prostor* 78 (2010) 2 (40), 429.

3 \*\*\* (2012.): Opis projekta „Uspostava osnovne infrastrukture za upravljanje Nacionalnim parkom Sjeverni Velebit“, Javna ustanova Nacionalni park Sjeverni Velebit, 1-2.



2 Karakterističan presjek S-J *nadgorske* udoline, međudodnos prirodnih i antropogenih sastavnica (crtež: R. Lisac)

Characteristic cross section N-S over the mountain *nadgorske* into the valleys, interrelationship between the natural and anthropogenic components (drawing by: R. Lisac)

Porastom nadmorske visine mijenja se veličina i način građenja stanova. To je uvjetovano manjim zahtjevima za boravak u zatvorenom, kao i slabijom dostupnosti alata i materijala za samu izgradnju. Sklanjanje od teških zimskih uvjeta pretpostavlja veće prostore za smještaj obitelji i stoke; za stanove u podima karakteristično je da su redovito dvokatni ili trokatni, te građeni od kvalitetnije klesanog kamena vezanog vapnenim mortom. Iako je obitelj boravila najviše vremena u srednjem, nadgorskom stanu, oni su građeni kao prizemnice s potkrovljem, budući da vremenski uvjeti i aktivnosti podrazumijevaju značajnu količinu boravka na otvorenom. Za povremeno sklanjanje stoke korišteni su mali pomoćni objekti, dok se za spremanje sijena koristilo potkrovlje. Najmanji, vrhgorski stanovi korišteni su samo kao prenoćišta i skloništa u slučaju ljetnog nevremena; građeni su kao jednodostorane prizemnice od vrlo malo klesanog ili čak neklesanog kamena te vrlo grubo obrađene drvene građe.<sup>11</sup>

Stanovi na Alanu i Velikom Lubenovcu pripadaju skupini stanova vrhgorja (1300 – 1600 m n. v.). Građeni su u vrlo grubom suhozidu od neobrađenog kamena, s jednostavnim drvenim roženičkim krovštem sastavljenim grubom drvenom građom te pokrovom od drvene šindre na podkonstrukciji. Građeni su kao jednodostorane prizemnice, poluukopani u teren, ulazom orijentirani prema udolini i položeni usporedno s izohipsama. Tlocrtna dimenzije stanova su skromne, do 2,5 x 3,5 m. Razvoj od

jednodostorane prema višedostornoj građevini javlja se znatno rjeđe nego u nadgorju, tlocrtna dispozicija se ne mijenja i ostaje ujednačena, pravokutna. Jedini otvor su vrata do visine vijenca koji je maksimalno, ali rijetko visine 1,8 m, krilo je izrađeno od punog drva. Stanovi sa zidovima nižim od 1,5 m imaju ulaz postavljen na zabatnoj strani, dok je kod ostalih postavljen frontalno, prema udolini. Zidovi su debljine minimalno 60 cm, nagib krova je od 30° do 45°, simetričan u odnosu na sljeme. Zabati su u pravilu građeni u kamenu ili vertikalno postavljenim daskama ili prekriveni šindrom u nekoliko redova. Pod je od nabijene zemlje. Nisu imali dimnjak, prozore, terase, natkrivene trjemove, spremišta i sanitarije.

Uz stanove su građeni suhozidi širine 60-70 cm, visine 100-120 cm uz granice posjeda i kao podzidi putova, terasa ili cisterni gdje je bilo potrebno, za čiju gradnju je krčen kamen, te se tako dolazilo do pasišta.<sup>12</sup> Suhozidi su postali sastavnim elementom velebitskog krajobraza. Kamena ima u izobilju, pa se u nižim nadmorskim visinama koristi za ograđivanje i popločavanje putova, ograđivanje prostora za stoku i obradivih površina, dok se na višim nadmorskim visinama, s obzirom na kraće zadržavanje, njegova uporaba uglavnom svodi na gradnju stanova.<sup>13</sup>

Sve oblikovne karakteristike krajobraza, od organizacije korištenja prostora u udolini, preko postavljanja suhozida za putove i terase, do izgradnje šterni i stanova pokazuju nedvosmisleni funkcionalnu uvjetovanost jednoznačnim

11 Lisac, R., Ivanuš, M., Careva, K. (2011.): Pastirski stanovi srednjeg Velebita, *Prostor* 19 (2011) 2 (42), 458.

12 Ivanuš, M., Lisac, R., Šušnjić, D. (2009.): nav. dj.: 11-12.

13 Lisac, R., Ivanuš, M., (2010): nav. dj.: 430-431.





3 Bunjevka ispred ljetnog stana (arhiva Muzeja grada Senja)  
*Bunjevka* (woman of the Bunjevci ethnic group) in front of a summer dwelling (Archives of the Museum of the City of Senj)



4 Pogled na planinsko naselje na Velikoj Planini u Kamniškim alpama (foto: R. Lisac)  
 View of the mountain settlement on the Velika Planina in the Kamnik Alps (photo: R. Lisac)

prirodnim i socijalnim uvjetima u kojima su nastali. Svaki je pojedini pastir, poput ruralne varijante homo universalisa, bio prisiljen istovremeno djelovati kao stočar, ratar, zanatlija, kućedomaćin, ali i graditelj. Pri gradnji objekata redovito je sudjelovala veća skupina suseljana koji su djelovali zajedničkom, empirijski stečenom graditeljskom vještinom.<sup>14</sup>

U drugoj polovini 20. stoljeća dolazi do drastične promjene tipa i intenziteta aktivnosti u velebitskom prostoru. Tradicionalni način stočarenja u potpunosti zamire, mjestimično gdje je izgrađena prometna infrastruktura zamjenjuje ga korištenje stanova za privremeni smještaj (vikendice), što je napose slučaj na Alanu. Novi oblici korištenja prostora zamjenjuju stare, uzrokujući prostorne posljedice koje su u mnogočemu konfliktne s tradicijskima. Usljed globalnog razvoja transporta, komunikacija i privrede, tradicijske aktivnosti na području Velebita kao trgovina i lov za prehranu nestaju, odnosno bivaju zamijenjeni suvremenim oblicima lovnog gospodarenja. Istovremeno pojavljuju se nove, turističke i istraživačke aktivnosti u skladu sa suvremenim trendovima: planinarenje i posjećivanje Parka te istraživanje prirodnih odnosa, karakteristika i fenomena u Parku.

#### PLANIRANJE OBNOVE

Obnova ruševina pastirskih stanova pokazala se kao zahtjevan zadatak jer nove namjene uzročno-posljedično rezultiraju promjenom na izgrađenim strukturama. Još u vrijeme pisanja konzervatorske studije, a kasnije i u fazi promišljanja o razlozima, materijalima i načinu obnove stanova s djelatnicima NPSV-a, nametnula su se ključna pitanja koja također apostrofira Helena Knifić Schaps u knjizi *Velebit arhitektonski*:

“Bismo li se usudili živjeti u hladnoj kući s otvorenim ognjištem i jednim zahodom, bez struje i tekuće vode i zimi, kad se iz kuće ne može od snijega, a od leda puca i kamen? Bismo li prihvatili težak fizički rad kao način života? Izvanjska slikovitost je jedno, a uspomene na djetinjstva i živote provedene u takvim uvjetima nešto sasvim drugo. (...) Da li novi uvjeti (ceste, struja i sl.) uopće dopuštaju da pučka gradnja bude ono što bi trebala biti ili ono što je bila? Je li moguća, i potrebna revitalizacija bez primjene tehničkih i tehnoloških dostignuća kao što su prometnice, vodoopskrba, telekomunikacije i dr.?”<sup>15</sup>

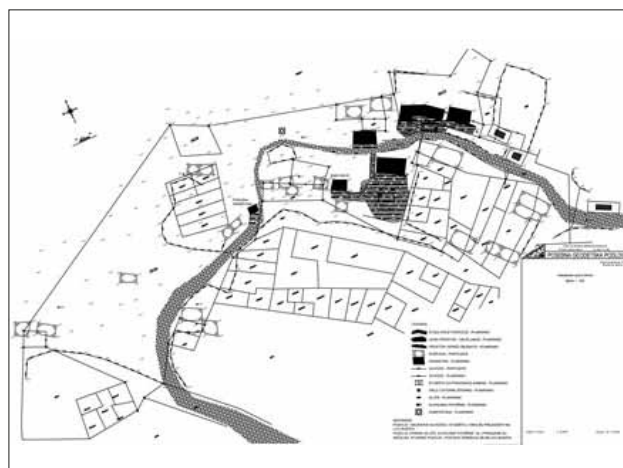
Postavljena pitanja postaju temelj za oblikovanje metoda obnove pastirskih stanova Velebita, ali i moguća polazna točka planiranja rekonstrukcije i revitalizacije općenito vernakularne arhitekture u Hrvatskoj. Na razini Nacionalnog parka Sjeverni Velebit, a u svrhu planiranja aktivnosti i njihovog rasporeda u prostoru, osmišljena su tri modela koji definiraju aktivnosti i način korištenja prostora. Modeli su postavljeni na temelju različitih oblika odnosa čovjeka i velebitskog prostora i različitih pristupa na putu ka održivosti tog odnosa: od tradicijske održivosti alpskog stočarenja Bunjevaca, preko prilagođenog kompromisnog modela koji u korištenje i oblikovanje prostora uvodi male modifikacije i jednostavne tehnologije kako bi se približili suvremenim zahtjevima, do modela visokotehnološke održivosti i suvremenog oblikovanja. Prvi model koji obnavlja tradicijske aktivnosti predviđen je za zone najvišeg stupnja zaštite prostora (npr. cjelina Lubenovac), drugi model predviđen je za slijedeći niži stupanj (npr. cjelina Alan) gdje nastoji artikulirati aktualno korištenje prostora, a treći model predstavlja istraživanje novih strategija i oblikovanja, za prostore izvan zaštite (npr. Krasno).

<sup>14</sup> Lisac, R., Ivanuš, M., Careva, K. (2011): nav. dj.: 462-463.

<sup>15</sup> Knifić Schaps, H. (2013): nav. dj.: 29.



5 Situacija na Velikom Lubenovcu (crtež: R. Lisac prema PGP-u)  
 Situation on Veliki Lubenovac (drawing by: R. Lisac according to the special geodetic lining)



6 Situacija na Alanu (crtež: R. Lisac prema PGP-u)  
 Situation on Alan (drawing by: R. Lisac according to the special geodetic lining)

U fazi planiranja projekta obnova stanova bila je usmjerena na dvije razine: na makrorazini planirano je ponovno uspostavljanje odnosa prirodnih i antropogenih sastavnica kao ključnog segmenta za obnovu vizure na krajobrazne cjeline planinskih pašnjaka. Osnovna ideja bila je zadržavanje i prezentiranje karakterističnog prostornog rasporeda grupiranjem stanova u manji zaselak s uređenim okolišem kao društvenim prostorom od elemenata tradicionalno prisutnih u krajobrazu (suhozid, put, podzid, šterna i sl.). Sačuvane su fotografije velebitskih još aktivnih planinskih naselja, a izvanredan primjer pružaju obnovljena i revitalizirana planinska naselja u Sloveniji na Velikoj planini u Kamniškim Alpama (sl. 4) i Dedno polje u Triglavskom narodnom parku. Na mikrorazini cilj je obnova pojedinačnih stanova s novom funkcijom u prostoru uz ekološki prihvatljiv boravak u planinskom krajoliku.

Nakon istraživanja katastra, zemljišnih knjiga i pregleda stanja na terenu, djelatnici NPSV-a odabrali su stanove u državnom vlasništvu za koje mogu dobiti pravo korištenja. Pregledom dostupnih povijesnih i suvremenih katastarskih karata, uočeno je da je parcelacija planinskih naselja gotovo nepromijenjena i da ne odgovara stanju na terenu. Unutar velikih katastarskih čestica šumskih prostranstava smještene su manji parcelirani predjeli košarica, pasišta i stanova. Katastarske čestice uglavnom su sitne i najčešće bez pristupnog puta, a često nije ucrtan pristup niti do parceliranih predjela. Stanova je ucrtano manje od zatečenog stanja na terenu, velik broj stanova pastiri su svjesno gradili izvan ili uz rub vlastitih parcela kako bi iste maksimalno iskoristili za ispašu ili vrtove. Nakon evidencije stanova u državnom vlasništvu, preklapanja s katastrom i izrađene Posebne geodetske podloge, rezultat je da je na Velikom Lubenovcu od prvo odabranih 15-ak stanova moguća obnova tek njih četiriju, dok je na Alanu na kraju izlučeno šest stanova.

Na objema lokacijama nije predviđen sustav vodoopskrbe, što se kompenzira izgradnjom po jedne samostojeće šterne za sakupljanje oborinskih voda s krovnih ploha, a oko šterni je organizirano sjedenje i okupljanje. Ne planira se niti sustav sanitarne odvodnje; stoga je predviđena upotreba kompostnih nužnika. Nije predviđeno postavljanje i spajanje na elektroopskrbnu mrežu. U objema cjelinama predviđen je po jedan tzv. pokazni stan, građen tehnikom suhozida, u kojemu je prezentiran i interpretiran život u planini. Pristup parcelama i stanovima planiran je isključivo pješice, s već postojeće javne (Alan) i šumske (Lubenovac) prometnice.

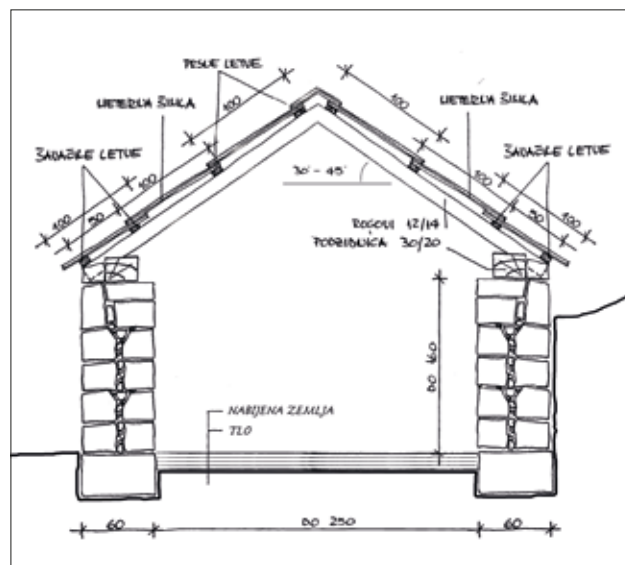
Na Lubenovcu (sl. 5) se obnavlja ukupno četiri stana ukupne bruto površine od 67 m<sup>2</sup>. Pokaznu namjenu ima stan L2 (12,7 m<sup>2</sup>), smještajnu namjenu imaju stanovi L1 (19 m<sup>2</sup>) i L3 (18,9 m<sup>2</sup>), dok je stan L4 (16,4 m<sup>2</sup>) predviđen za sanitarije i skladišta. Stanovi namijenjeni smještaju (L1 i L3) imat će pećicu na biomasu i dimnjak.

Na Alanu (sl. 6) se obnavlja ukupno šest stanova, ukupne bruto površine od 224,2 m<sup>2</sup>. Pokaznu namjenu ima stan A6 (12,6 m<sup>2</sup>), stan A2 (65,2 m<sup>2</sup>) ima javnu namjenu; smještajnu namjenu imaju stanovi A1 (38 m<sup>2</sup>), A3 (36,6 m<sup>2</sup>), A4 (53,5 m<sup>2</sup>), dok je stan A5 (18,3 m<sup>2</sup>) predviđen za sanitarije i skladišta. Stanovi namijenjeni smještaju (A1, A2, A3, A4) opremit će se ognjištem na biomasu i dimnjakom. Grijanje potrošne tople vode predviđa se kombiniranim kotlom na kruta goriva.<sup>16</sup> Stanovi su namijenjeni potrebama NPSV-a i to u prvom redu za smještaj djelatnika Parka (nadzornici, stručna služba), znanstvenika i suradnika, a zatim i posjetitelja u sklopu interpretacijskih i edukacijskih programa. Stan A2 predviđen je za info-punkt Parka, prodaju ulaznica

<sup>16</sup> \*\*\* (2012.a): Plan upravljanja okolišem za projekt uspostave osnovne infrastrukture za upravljanje Nacionalnim parkom Sjeverni Velebit (rekonstrukcija pastirskih stanova na Alanu i Lubenovcu), OIKON, Zagreb, 11.



7 Ostatci pastirskih stanova na Velikom Lubenovcu (foto: M. Ivanuš)  
Remains of shepherds' dwellings on Veliki Lubenovac (photo: M. Ivanuš)



8 Karakterističan presjek pastirskog stana *vrhgorja* (crtež: R. Lisac)  
Characteristic cross section of shepherd's dwelling, top of the mountain */vrhgorja/* (drawing: R. Lisac)

i suvenirnicu. U njemu će biti moguće održavanje prezentacija, radionica i igraonica budući da je planirana ponuda programa za školsku djecu.<sup>17</sup>

Izrađen je projekt obnove stanova prema izvornom stanju, uz poštivanje postojećih tlocrta i iz njih izvedenih odgovarajućih gabarita. Različiti modeli obnove stanova predviđeni su za različite stupanjeve zaštite te prilagođeni načinu korištenja objekta i krajobrazne cjeline. Modeli su postavljeni kao primjer koji treba slijediti kod obnavljanja stanova i postavljeni su tako da ovisno o stupnju zaštite čine više ili manje kompromisa između niskog utjecaja na okoliš tradicijske gradnje i suvremenih zahtjeva boravka u planini. Definirani su parametrima materijala, konstrukcije, tehnologije izgradnje i potrebne infrastrukture te načinom korištenja prostora. Svi elementi postavljeni su tako da ih pojedinačni vlasnik stana prilikom obnove može jednostavno slijediti, od jednostavne i dostupne tehnologije i materijala, kao i prihvatljivog načina i standarda korištenja. Svi modeli zadržavaju uređenje okoliša, volumen i gabarite, dimenzije otvora, vanjske materijale i sveukupni izgled građevine prisutan kod izvornog tradicijskog modela.

Za detaljnije definiranje predloženih modela određeni su zasebno načini obnove stanova s pripadajućim tipovima konstrukcije zida, poda i krova. Tip "00" i "01" namijenjeni su za obnovu stanova u strogo zaštićenim krajolicima, u Velikom Lubenovcu. Najstroži tip (zid 00, krov 00, pod 00) namijenjen je za pokazni stan. Zidovi

ovog tipa zidani su tehnikom u suho lomljenim kamenom nepravilnog oblika, ukupne debljine zida 60-ak cm. Kamen je ujednačene veličine osim prvog reda uz tlo i uglovnih kamena. Zidan je s dva lica i ispunom od sitnog kamena. Pod je nabijena zemlja, a krov jednostavna konstrukcija rogova i letvi prekrivenih šindrom. Zid 01 minimalnim kompromisima prilagođava tradicijsku gradnju današnjoj namjeni. Zid je zidan kamenom lomljencem vezanim vapnenim mortom uz mogućnost postavljanja toplinske izolacije i žbukanja unutrašnjeg lica zida. Na podu od kamene podloge postavljene su daske, a jednostavna krovna konstrukcija ranijeg modela zatvorena je drvenom oblogom. Zid 02 namijenjen je za ostale cjeline unutar Nacionalnog parka, u ovome slučaju odnosi se na Alan. Zid je mješoviti od kamena i betona, s nosivim dijelom od betona. Ukupna debljina zida zadržana je na 60-ak cm, a kamen ima dimenzije kao na prijašnjim modelima. Na unutrašnjoj strani postavljena je toplinska izolacija, unutarnja žbuka ili gips-kartonske ploče. U krovnoj konstrukciji izvedena je hidroizolacija, termoizolacija i parna brana. Pod je također osuvremenjen cementnim estrihom s kamenim pločama ili daščanim podom. Posljednji tip, zid 03 namijenjen je za obnovu objekata izvan nacionalnog parka, uz korištenje suvremenih tehnika i materijala koji omogućuju veću slobodu u oblikovanju. Kamen se na zidu pojavljuje, ali u formi oplata na zidu od opeke, blok opeke ili betona, uz sve nužne slojeve izolacije i unutarnje žbuke. U konstrukciji poda također se javljaju svi slojevi, izolacija i podloga prema današnjim standardima građenja. Za ovaj model i područja izvan zaštite omogućuje se istraživati nove oblike odnosa s krajobrazom, izgradnje i održivosti

17 \*\*\*(2013.): Projekt "Uspostava osnovne infrastrukture za upravljanje Nacionalnim Parkom Sjeverni Velebit" – radni materijal za interpretaciju, Javna ustanova Nacionalni park Sjeverni Velebit, 5.





9 Obnovljen stan na Velikom Lubenovcu (foto: R. Lisac)  
Restored dwelling on Veliki Lubenovac (photo: R. Lisac)



10 Ruševina pastirskog stana na Alanu (foto: M. Ivanuš)  
Ruin of shepherd's dwelling on Alan (photo: M. Ivanuš)

općenito. Prema tome, u oblikovanju nije nužno slijediti sve zadane elemente, niti je poželjno slijepo kopirati stare uzore.

Projekt je izradila tvrtka Banac i Cimaš d.o.o. iz Rijeke, a istovremeno djelatnici Parka stupaju u kontakt s udrugom 4 Grada Dragodid i graditeljem kažuna arhitektom Brankom Orbanićem iz Žminja, uz tradicionalne majstore zidare s grupom najkompetentnijih izvođača radova na tradicijskoj kamenoj arhitekturi koji s velikim entuzijazmom započinju suradnju s Parkom i savjetima pomažu u procesu izrade projektne dokumentacije. Udruga 4 Grada Dragodid u ljeto 2011. organizira prvu radionicu gradnje suhozida na Alanu na kojoj u ulozi mentora sudjeluje udruga Suhozid iz Kolana na otoku Pagu, majstori graditelji memorijalnih kornatskih križeva. Tada su obnovljeni zidovi koji omeđuju pristupni put do stanova u NIP projektu. Radionice se održavaju i idućih ljeta<sup>18</sup> te na svim radionicama aktivno sudjeluju i obnavljaju mnoge suhozidne metre gotovo svi djelatnici Parka (stručne i nadzorne službe) uključujući i tadašnjeg ravnatelja Milana Nekića. U projekt su ugrađene skice tradicijskog namještaja i opreme stanova Branka Orbanića, na čiju inicijativu Park u projekt uključuje i izgradnju vapnenice<sup>19</sup> s namjerom stvaranja zalihe vapna za potrebe gradnje pastirskih stanova, ali naravno i s namjerom popularizacije i revitalizacije zapuštene tradicije i zanata. Zbog mikrolokacijskih uvjeta i specifične konstrukcije vapnenice, izgrađena je u selu Ponori pored Otočca, gdje je

i tradicionalno paljena.<sup>20</sup> (sl. 16) Vapnenica je zapaljena u proljeće 2013. godine pod paskom majstora Danila Sekiza, a gradnja vapnenice, njeno paljenje, kontrolirano loženje i gašenje vapna trajalo je sedam dana te je proizvedeno 4 m<sup>3</sup> vapna.

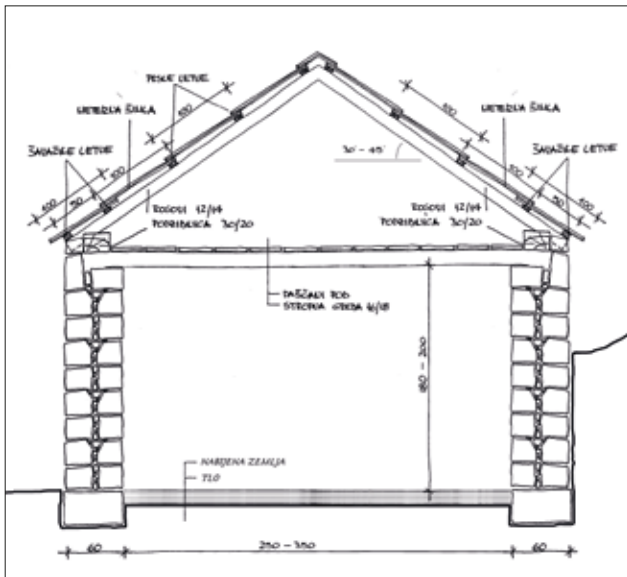
U sklopu izrade projektne dokumentacije, valjalo je sve želje, namjere i planove uskladiti s postojećom i vrlo opširnom zakonskom regulativom.<sup>21</sup> Tri ključna zakona koja su odredila konačni ishod projekta su tadašnji Zakon o prostornom uređenju i gradnji, Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara te Zakon o javnoj nabavi. Idejni projekt izrađen je u listopadu 2010., Odluka Vlade o pravu gradnje na nekretninama RH donesena je u studenom 2010., Rješenje o uvjetima gradnje doneseno je u siječnju 2011., Glavni projekt dovršen je u kolovozu 2011., na koji Konzervatorski odjel u Gospiću izdaje Stručno mišljenje (Alan)

.....  
20 Riječ je o vapnenici građenoj na samom rubu vrtače, na tlu od ilovače, zbog bolje izolacije pri paljenju. Ložište je ukopano u rub vrtače te je iznad izgrađena kupola oko koje ograda od drvenih dasaka stvara prostor koji se puni kamenom, od većih komada na dnu prema sitnijim na vrhu građevine. Pletena ograda od grana čini završni prsten vapnenice, a prostor između daščane i pletene ograde ispunjen je nabijenom ilovačom koja služi kao dodatna izolacija vapnenice. Za predmetnu vapnenicu „ubrano“ je 4-5 kubika kamena i pripremljeno 20 kubika drva za potpalu. U Ponorima je posljednja vapnenica paljena prije Domovinskog rata.

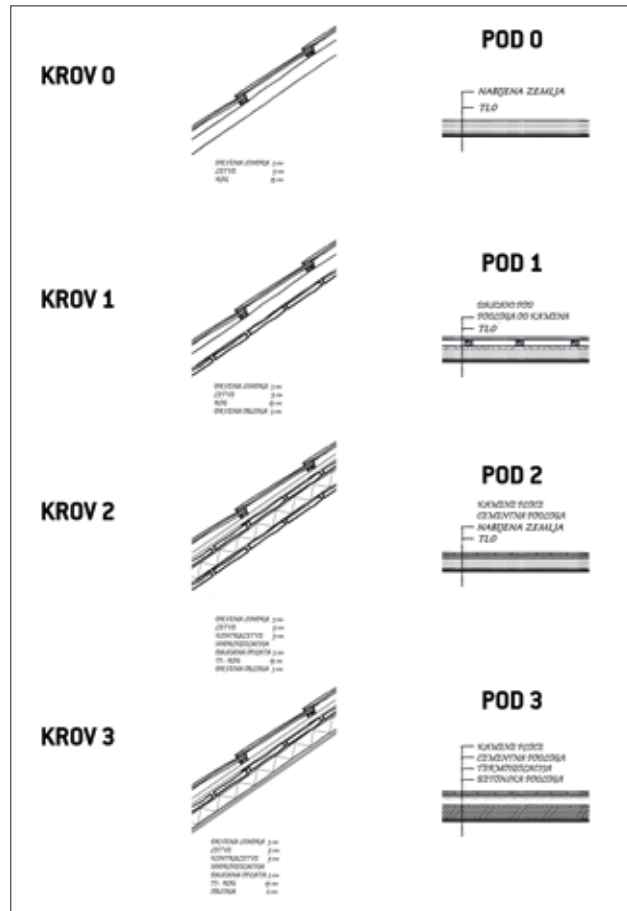
21 Zakon o zaštiti okoliša (NN 110/07), Zakon o zaštiti prirode (NN 70/05, 139/08, 57/11), Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99, 151/03, 157/03, 87/09, 88/10, 61/11), Zakon o prostornom uređenju i gradnji (NN 76/07, 38/09, 55/11, 90/11), Zakon o zaštiti od buke (NN 30/09), Zakon o vodama (NN 153/09, 63/11), Zakon o zaštiti zraka (NN 178/04, 110/07, 60/08), Zakon o otpadu (NN 178/04, 153/05, 111/06, 110/07, 60/08, 87/09), Uredba o kategorijama, vrstama i klasifikaciji otpada s katalogom otpada i listom opasnog otpada (NN 50/05, 39/09), Uredba o procjeni utjecaja zahvata na okoliš (NN 64/08, 67/09), Uredba o proglašenju ekološke mreže Republike Hrvatske (NN 109/07), Pravilnik o ocjeni prihvatljivosti plana, programa i zahvata za ekološku mrežu (NN 118/09), Pravilnik o jednostavnim građevinama i radovima (NN 21/09, 57/10, 126/10, 48/11), Pravilnik o gospodarenju građevnim otpadom (NN 38/08), Pravilnik o energetske certifikiranju zgrada (NN 36/10), Tehnički propis o racionalnoj uporabi energije i toplinskoj zaštiti u zgradama (NN 110/08 i 89/09), Zakon o zaštiti od svjetlosnog onečišćenja (NN 114/11) (\*\*\*)2012.a: nav. dj.: 4.

.....  
18 Tema radionice održane 2012. bila je obnova dijela Premužičeve staze; 2013. ponovno na Alanu obnavljani su zidovi i podzidi, odnosno okoliš stanova, a održana je radionica izrade šindre koju su prezentirali djelatnici obrta Etno šindra iz Saborskog.

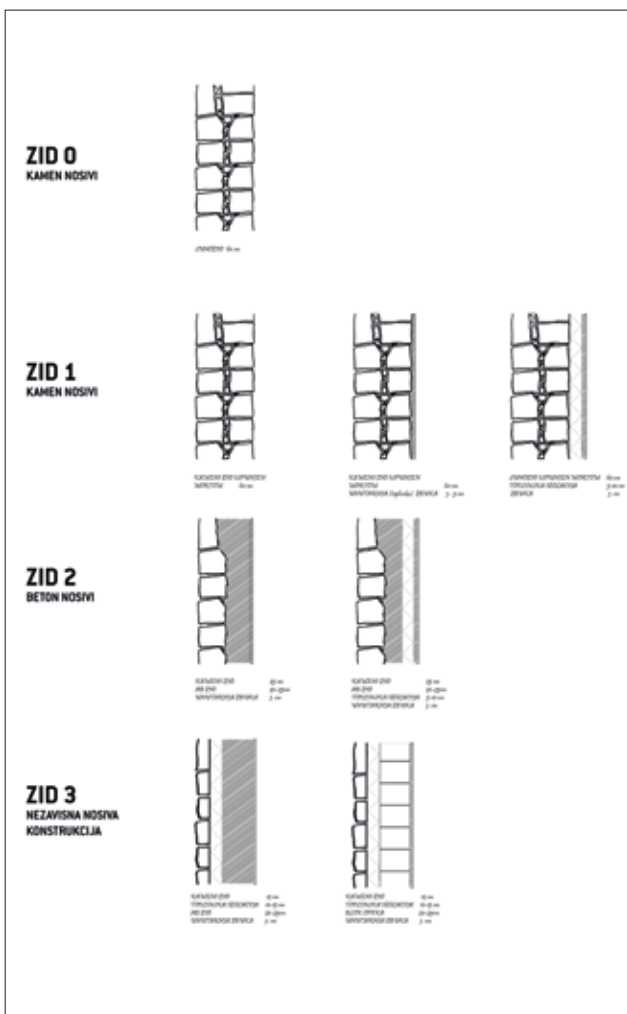
19 Lokalni naziv za vapnenicu u Ponorima je japjenica, a u Krasnu japlenica.



11 Karakterističan presjek stana nadgorja (crtež: R. Lisac)  
 Characteristic cross section of dwelling, over the mountain /nadgorja/ (drawing: R. Lisac)



13 Tipovi konstrukcije krova i poda (crtež: R. Lisac)  
 Types of roof and floor construction (drawing: R. Lisac)



12 Tipovi konstrukcije zida (crtež: R. Lisac)  
 Types of wall construction (drawing: R. Lisac)

i Prethodno odobrenje za građenje (Lubenovac) u prosincu 2011. godine. Temeljem Zakona o javnoj nabavi<sup>22</sup> natječaj za izvođača radova raspisan je u jesen 2012. godine.

Uložen je velik napor i velika doza kreativnosti za objašnjavanje i rješavanje problema prilagodbe tradicijskih metoda gradnje i oblikovanja današnjoj zakonskoj regulativi i standardima građenja. Počevši od smještaja objekata, dakle i planiranja obnove objekata smještenih na samom rubu parcele ili čak i djelomično preko ruba parcele, danas zakonski potpuno neprihvatljivim principom pozicioniranja objekata na građevinskoj parceli. Problem je riješen minimalnim izmicanjem problematičnih objekata kako bi ipak cijeli stan bio na jednoj parceli, dok je gradnja na samom rubu prihvaćena, uz dodatno objašnjenje velebitske parcelacije i tradicijskog korištenja prostora. Odabrane parcele nemaju zakonom predviđen osiguran pristup, a visine ulaznih otvora i stropova planirane su na tradicijski maksimalnih 180 cm, što nije u skladu s današnjim propisanim standardima. Nadalje, riječ je o obnovi i izgradnji objekata bez planiranog priključka na komunalnu infrastrukturu i uvođenja

22 Zakon o javnoj nabavi (NN 90/11).





14 Pogled na obnovljene stanove na Alanu (foto: R. Lisac)  
View of the restored dwellings on Alan (photo: R. Lisac)



15 Radionica suhozida na Alanu 2011. (foto: M. Ivanuš)  
Dry stone workshop on Alan 2011 (photo: M. Ivanuš)

instalacija te izvedba minimalne izolacije objekata. Pri obnovi stanova dopuštena su manja odstupanja gradnje u odnosu na postojeće lokacije ruševina stana kako bi se ispoštovalo stvarno katastarsko stanje na terenu. Budući da je Veliki Lubenovac zaštićeno kulturno dobro, podliježe Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara temeljem kojeg neki specifični zahtjevi gradnje mogu biti opravdani kao što su visine ulaza i stropova i izostanak prozora, što je bilo teže opravdati za lokaciju na Alanu. Ključnom se pokazala dobra suradnja s Upravnim odjelom za graditeljstvo, zaštitu okoliša i prirode – Ispostave Senj koji je davao dozvolu za gradnju, odnosno Rješenje o uvjetima građenja.

Nakon uspješno ishodovane sve potrebne dokumentacije za gradnju, raspisan je natječaj za izvođača radova. Budući da je Veliki Lubenovac kulturno dobro i podliježe Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, prema članku 100. radove na kulturnom dobru smije izvoditi tvrtka s dopuštanjem za rad na kulturnim dobrima. Ova odredba uvrštena je u zakon kao osiguranje kvalitete radova na kulturnoj baštini i garancija znanja, vještine i opreme izvođača radova. U ovoj prilici za izvođenje radova natjecale su se tvrtke s dopuštanjem za rad i iskustvom u zidanju kamenom i kamenarskim radovima. Međutim, postupak dobivanja dopuštenja za rad ne prepoznaje razliku u tipologiji kamenarskih radova i tehnikama zidanja. Natječaj za izvođača raspisan je prema Zakonu o javnoj nabavi koji, unatoč drugačijim tumačenjima, ipak za osnovni kriterij odabira uzima najnižu cijenu navedenih radova. U procesu odabira izvođača radova pristigli dokumentaciju pregledavaju i ocjenjuju stručnjaci Svjetske banke iz njihova sjedišta u New Yorku. I tada se počinjemo sve više udaljavati od majstora graditelja suhozida. Od planinske doline do korporativnog sjedišta Svjetske banke, u labirintu zakonskih odredbi kristalizira se

problem i polarizacija: tko smije, a tko zna graditi suhozid? Naime, suhozide je gradio seljak uz pomoć minimalnog i priručnog alata. Naoko vrlo jednostavna tehnika ipak zahtijeva specifična znanja koja se empirijski prenose i danas ne postoje u graditeljskim kurikulumima. Samih nositelja znanja sve je manje, stoga znanje koje je nekoć bilo opće danas čuvaju od zaborava udruge i pojedinačni majstori graditelji, koji zbog administrativnih odredbi najčešće ne mogu zadovoljiti kriterije za dobivanje dopuštenja za rad na kulturnim dobrima niti su u mogućnosti dostaviti opsežnu dokumentaciju o poslovanju tvrtke nužnu za natječaje prema Zakonu o javnoj nabavi. Stoga danas specifične prakse i znanja o tradicijskoj gradnji ostaju u domeni specijaliziranih udruga koje u konačnici mogu djelovati isključivo na edukativnoj razini transgeneracijskog prijenosa znanja zainteresiranim grupama.

## IZVEDBA STANOVA

Zbog kratke građevinske sezone u vršnoj zoni Velebita, sezone koja se gotovo preklapa s nekadašnjom sezonom pašarenja, planirani početak radova bio je predviđen u svibnju, no zbog komplikacija pri odabiru izvođača, uloženi žalbi i dodatnih konzultacija radovi su pokrenuti tek početkom srpnja i trajali su do kraja listopada. Izvođač radova je tvrtka Minigradnja d.o.o. iz Vodica, tvrtka s iskustvom i referencama za rad u kamenu, međutim, na Velebitu se susreću s gradnjom u suhozidu, ćudljivim vremenom, kratkom građevinskom sezonom, teško dostupnim gradilištima te nedostatnom dokumentacijom na razini izvedbenog projekta. Budući da zakon nije uvjetovao izradu izvedbenog projekta, a financijske mogućnosti NPSV-a nisu dopuštale dodatne troškove, ta razina dokumentacije nije izrađena, što se u završnoj fazi obnove pokazalo kao velik problem. U vrijeme



16 Paljenje vapnenice u selu Ponori (foto: T. Devčić)  
Igniting the limekiln in the village of Ponori (photo: T. Devčić)



17 Alan, pogled na lokaciju prije obnove stanova (foto: M. Ivanuš)  
Alan, view of the location prior to restoration of the dwellings (photo: M. Ivanuš)

planiranja NIP-a, pod vodstvom nadležnog Ministarstva zaštite okoliša i prirode, izrada dokumentacije i ishodovanje svih potrebnih dozvola odvijalo se prema prioritetima, u brzom tempu i zadanim rokovima, a u vrijeme gradnje odluke o detaljima i problemima s razine izvedbenog projekta donošene su u hođu. Takav način rada, uz stalni konzervatorski nadzor, odnosno usku suradnju konzervatora i izvođača, u većini slučajeva pokazao se uspješnim. Iako je u slučaju gradnje na Velebitu navedena suradnja trebala biti imperativ, konzervatorski nadzor građevinskih radova na stanovima je izostao.

Velebitski stanovi građeni su lokalnim kamenom vapnencem, kamenom iz neposrednog okoliša. Međutim, danas nije moguće koristiti kamen iz neposrednog okoliša budući da je zabranjena eksploatacija kamena na cijelom prostoru Parka prirode Velebit. Kamen za gradnju dovezen je iz zadarskog zaleđa, najbližeg kamenoloma u kojemu se kamen ne vadi dinamitom, što uvjetuje atest kamena za gradnju. Izabran je vapnenac koji odgovara bojom i građom te po svojim sličnim fizičkim i mehaničkim svojstvima. Budući da šrafura zida u arhitektonskom nacrtu nije prikazala razliku u veličini kamena, zid nije zidan tradicionalnim načinom, što bi nalagalo zidanje tehnikom dvostrukog zida s ispunom od manjeg kamena i krupnijim pravilnijim uglonim kamenom na svim prekidima zidova, dakle ulazima, uglovima, prozorima i nišama stanova.<sup>23</sup> Stanovi su zidani uglavnom ujednačenim i manjim komadima kamena u svim segmentima zida, što ih vizualno čini nezavršenim i nestabilnim, odnosno nedostaju naglašeni uglovi koji su nosivi dijelovi, ali i logičan završetak kamenog zida. Zidovi na Lubenovcu su zidani produženim vapnenim mortom s

minimalnim udjelom bijelog cementa. Na inzistiranje izvođača radova, na koncu su i u pokaznim stanovima, iako je planirana gradnja u suho, zidovi ipak minimalno povezani mortom zbog bojazni od urušavanja za vrijeme boravka u njima i nemogućnosti stalnog popravljivanja i održavanja zidova. Poučeni iskustvom NPSV-a nakon obnove i korištenja planinarskog skloništa Rossijeve kolibe,<sup>24</sup> odlučeno je stanove ipak toplinski izolirati i to vanjskom hidroizolacijom na poluukopanim stanovima i slojem kamene vune i žbukom u interijeru. Na podove je postavljen daščani pod ispod kojeg je uređen spremišni prostor kao memorija na tradicionalni trap. Krovna konstrukcija je zatvorena daskama. Na Alanu su izvedeni stanovi prema modelu 02, uz kameno-betonske zidove s unutarnjom toplinskom izolacijom ispod gips-kartonskih ploča.

Na nekim je stanovima pozicija roga nezgodno postavljena u sredini vrata i spušta se preko nadvratnika, čime je još više smanjena visina ulaznog otvora u stan, ponovno detalj koji je mogao biti spretnije riješen na razini izvedbenog projekta, projektantskog nadzora ili u komunikaciji s konzervatorom u vrijeme gradnje krovne konstrukcije i postavljanja greda. Za pokrov je korištena kalana šindra od jelovine iz Saborskog. Svaka pojedina daščica impregnirana je fungicidom, slagana u dva sloja i radi dodatne zaštite prebojena. Šindra je tonirana tamnosivim lazurnim premazom, najslučajnijim prirodnim patiniranom tonu šindre. Razlog za bojenje je promjena načina korištenja stanova, točnije, prestanak kuhanja na otvorenoj vatri, što bi rezultiralo

.....  
24 Planinarsko sklonište Rossijeve kolibe smješteno je na Premužičevoj stazi otprilike na pola puta između Zavižana i Alana, mali je kameni objekt izgrađen po uzoru na pastirske stanove, s nedavno obnovljenim interijerom. Nakon uklanjanja stare termoizolacije, koja je bila puna vlage, ideja je bila zadržati gole kamene zidove, no pokazalo se da objekt gotovo nije moguće zagrijati. Naime, nema vanjske hidroizolacije temelja, stoga je na kamene zidove ipak postavljen sloj hidroizolacije radi lakšeg zagrijavanja objekta. U planinarskim skloništim boravi se vrlo kratko, najčešće preko noći te je nužno brzo ugrijati prostor, što goli kameni zidovi ne omogućuju.

.....  
23 Bodrožić, S., Bubalo, F., Frangeš, G., Renić, M., Šrajter, F., (2013): Gradimo u kamenu Priručnik o suhozidnoj baštini i vještini gradnje, 4 Grada Dragodid, Slobodna Dalmacija, Split, 63-64.





18 Alan, pogled na obnovljene stanove (foto: R. Lisac)  
Alan, view of the restored dwellings (photo: R. Lisac)



19 Veliki Lubenovac, pogled na dolinu - total (foto: M. Ivanuš)  
Veliki Lubenovac, view of the valley - total (photo: M. Ivanuš)

unutarnjom impregnacijom šindre i njenom zaštitom. Današnji krovovi pokriveni šindrom ipak nemaju nekadašnju dugovječnost i gotovo se može reći da imaju kratak vijek trajanja. Izvedeni krovovi, zaštićeni fungicidom i bojom, svakako će poslužiti kao dodatni test kvalitete proizvodnje šindre u Hrvatskoj, imajući na umu konzervatorsku polemiku o podrijetlu materijala i dilemu o usporedbi kvalitete domaće šindre od jelovine s uvezenom arišovom.

Za infrastrukturne potrebe poput vode i odvodnje, grijanja i elektrifikacije rješenja se razlikuju između Modela 1 na Lubenovcu i Modela 2 na Alanu. Model 1 predviđa tradicionalna tehnološka rješenja i obrasce ponašanja, dok se za Model 2 na Alanu predviđaju jednostavna i ekološka tehnološka rješenja. Naknadno iskazana potreba za strujom na Alanu bit će riješena kombiniranim sustavom solarnih panela i male vjetrenjače.

Novi problem predstavlja uređenje interijera koje nužno proizlazi iz funkcije stana odnosno načina korištenja, a zatim i interpretacija nekadašnjeg života i prezentacija projekta koji je i inicijator njihove obnove. Na ovoj detaljnoj razini još se više očituje sukob između izvornog pastirskog konteksta koji se želi interpretirati s jedne strane i zahtjeva za minimalnim komforom i njemu prilagođeno izvedenim stanovima s druge strane.

## INTERPRETACIJA I BUDUĆE KORIŠTENJE CJELINA

Koncept interpretacije predviđa dvije strateške odrednice. Alan predstavlja jednu od glavnih lokacija dolaska i kontakta s cjelinama i nacionalnim parkom i za tu lokaciju predviđene su primarno indirektno metode interpretacije poput stalne izložbe o geološkoj, prirodnoj i kulturnoj baštini, davanja identiteta obnovljenim stanovima i slično. Osim kao informativna točka, stanovi se namjeravaju koristiti za

smještaj različitih grupa te održavanje edukacija, radionica, seminara i slično. S druge strane, na Lubenovcu je predviđena isključivo direktna interpretacija pastirskog života, kroz boravak i aktivnosti u samom stanu, kao i u okolišu. U skladu s kapacitetom cjeline i specifično individualnom aktivnosti, predviđene su znatno manje grupe do 8 korisnika koje sudjeluju u što većem broju tradicijskih aktivnosti koje su se na lokaciji odvijale. Riječ je o aktivnostima koje su danas iščezle, ali se nastoje obnoviti uključenjem posjetitelja i prenošenjem tradicijskih znanja i umijeća. Osim spomenutih razlika u izvedbi stanova u odnosu na izvorno stanje koje umanjuje autentičnost interpretacije, javljaju se i konflikti pri planiranju provođenja tradicijskih aktivnosti. Za potrebe ovog pregleda ne ulazi se dublje u njihovu prirodu, već su konflikti samo navedeni i stavljeni u kontekst. Na prvoj razini provođenje alpskog stočarenja na lokalitetu u današnjem gospodarskom kontekstu ima niz praktičnih provedbenih problema i dugoročno nije financijski isplativo. Pretpostavka je, prema primjerima iz alpskih europskih zemalja, da se kroz promotivne i turističke aktivnosti Parka ti nedostaci ipak mogu donekle kompenzirati. Na drugoj razini tradicijske aktivnosti se susreću s vrlo krutim zakonodavnim okvirom, posebno vezanim za higijenske i ostale uvjete držanja stoke i proizvodnje tradicijskih proizvoda, koji nisu prilagođeni predviđenoj reaktivaciji tradicijskih aktivnosti u prostoru.

## UMJESTO ZAKLJUČKA – O KONFLIKTIMA U PROCESIMA PLANIRANJA I OBNOVE

Kao što se moglo iščitati iz prethodnog pregleda, kroz sve faze (NIP) projekta obnove stanova na Lubenovcu i Alanu uočen je značajan broj konfliktnih situacija u želji da se isti realizira u skladu s postavljenim konzervatorskim i interpretacijskim ciljevima. To je u većoj ili manjoj mjeri





20 Veliki Lubenovac, pogled na obnovljene stanove (foto: R. Lisac)

Veliki Lubenovac, view of the restored dwellings (photo: R. Lisac)

negativno utjecalo na razvoj projekta i na same rezultate smanjujući mu kvalitetu i izvornost, povećavajući cijenu, produžujući potrebno vrijeme realizacije, komplicirajući odnose i aktivnosti koje je bilo potrebno provesti i slično. Neke situacije jednostavno su posljedica razlika koje dolaze s promjenama u načinu života i izgradnje danas u odnosu na izvorno, tradicijsko stanje. One su neminovne, zahtijevaju kompromise i kroz njih učimo o tradicijskom životu, o suvremenom u tradicijskom kontekstu, te ponajviše o stvaranju njihovog novog međusobnog odnosa.

Velik broj situacija govori o suvremenom sustavu (u ovom slučaju hrvatskom), posebno zakonodavnom, ali jednako i tehnološkom, tržišnom i procesnom, koji nije prilagođen niti osjetljiv za specifične tradicijske prostore i procese. Konkretni problemi koji su iz toga nastajali sastojali su se od postavljanja nepotrebnih okvira i procedura, dodavanja stranih elemenata u procese, a njihovo kompliciranje je ostavilo negativan pečat na sâm projekt. Treća kategorija problematičnih situacija odnosi se jednostavno na greške, propuste ili nemarnosti do kojih je došlo tijekom realizacije stanova, koji negativno utječu na kvalitetu i udaljavaju rezultat od željenog i planiranog stanja.

Unatoč svemu spomenutom, projekt u velikoj mjeri odražava prvotnu namjeru obnove kulturne baštine i svi odmaci koji su se pritom dogodili svjedoci su kompleksnog okvira današnjeg društva za procese rehabilitacije ostataka prošlog života koji je u svojoj osnovi vrlo jednostavan i prirodan. Očekivalo se da unutar kompleksnog suvremenog sustava obnova onog jednostavnog i prirodnog neće biti jednostavna i da će vrlo teško ostati izvorna. Obnova velebitskih stanova na Sjevernom Velebitu u sklopu NIP

projekta u tom je smislu vrlo poželjna i edukativna inicijativa, koja nas o spomenutim odnosima na licu mjesta uči i otvara sva relevantna pitanja i dileme za buduće obnove.

Na kraju, obnovljeni stanovi ponovno su se ipak pojavili na nekadašnjim pozicijama u krajoliku Alana i Lubenovca. Kao reminiscencija prošlog vremena, prateći vijugave linije izohipsi, ponovno su smješteni na pozicije čuvara i promatrača života u dolini ispod njih. Još djeluju pomalo ukočeno, navikavaju se na okoliš i čekaju vjetrove i kiše, snjegove i ljeta da ih konačno oblikuju i formiraju, omekšaju im uglove i linije i meko ih smjeste u krajolik.

#### LITERATURA

- Bodrožić, S., Bubalo, F., Frangeš, G., Renić, M., Šrajcer, F., (2013): *Gradimo u kamenu Priručnik o suhozidnoj baštini i vještini gradnje*, 4 Grada Dragodid, Slobodna Dalmacija, Split
- Crnković, B., Šarić, Lj. (1992.): *Gradenje prirodnim kamenom*, Sveučilište u Zagrebu, Rudarsko geološko naftni fakultet, Zagreb
- Ivanuš, M., Lisac, R., Šušnjić, D. (2009.): *Konzervatorska podloga zaštite i očuvanja kulturnih dobara Nacionalnog parka Sjeverni Velebit*, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Gospiću
- Knific Schaps, H. (2013.): *Velebit arhitektonski*, UPI2M, Zagreb
- Krivošić, Z. (sine anno): *Ostatci stočarskih stanova na V. Lubenovcu*
- Lisac, R., Ivanuš, M. (2010.): *Krajobrazni uzorci planinskih naselja Sjevernog Velebita*, „Prostor“ 78 (2010) 2 (40): 424-437, Zagreb

Lisac, R., Ivanuš, M., Careva, K. (2011.): Pastirski stanovi srednjeg Velebita, „Prostor“ 19 (2011) 2 (42): 424-437, Zagreb

\*\*\*(2012.): Opis projekta „Uspostava osnovne infrastrukture za upravljanje Nacionalnim parkom Sjeverni Velebit“, Javna ustanova Nacionalni park Sjeverni Velebit

\*\*\*(2012.a): Plan upravljanja okolišem za projekt uspostave osnovne infrastrukture za upravljanje Nacionalnim parkom Sjeverni Velebit (rekonstrukcija pastirskih stanova na Alanu i Lubenovcu), OIKON, Zagreb

\*\*\*(2013.): Projekt “Uspostava osnovne infrastrukture za upravljanje Nacionalnim Parkom Sjeverni Velebit“ – radni materijal za interpretaciju, Javna ustanova Nacionalni park Sjeverni Velebit

Mrežne stranice:

<http://www.dragodid.org>

<http://www.np-sjeverni-velebit.hr>

[http://www.tnp.si/narodni\\_park/](http://www.tnp.si/narodni_park/)

<http://www.velikaplanina.si/Home>

## Summary

### RESTORATION OF SHEPHERDS' DWELLINGS IN THE NORTHERN VELEBIT (SJEVERNI VELEBIT) NATIONAL PARK – CASE STUDY

The Velebit mountain range, the highest mountain in Croatia, lies as a wall between the regions of Lika, the Croatian Littoral /Hrvatsko primorje/ and Northern Dalmatia. It is approximately 145 km long, in average 14 km wide and covers an area of around 2270 km<sup>2</sup>. Throughout history a characteristic and close relation developed between the activities and built structures and the forces of nature and the environment. The cultural landscape of Velebit, still recognizable today in the space despite its gradual disappearance is the result of alpine livestock breeding by the Bunjevci (South Slavic community and ethnic group) from the second half of the 17<sup>th</sup> century to the second half of the 20<sup>th</sup> century.

Today the entire Velebit is a protected nature park within which there are also two national parks, Paklenica at the southern end and Northern Velebit at the northern end. This article is about the area of the Northern Velebit National Park and inclusion in the programme EU Natura 2000 Integration Project – NIP. In the scope of said project the Public Institution Northern Velebit National Park has restored several shepherds' dwellings in state ownership in the aim of creating both conditions for a year-round stay on the ground and revitalizing the specific architectural heritage of the Park. The dwellings located in the Park peak area, at the sites of Alan and Veliki Lubenovac, have been selected for reconstruction and restoration. The topic of this study is to present the specificities of the problems and conflicts in the process of restoration of shepherds' stone and dry stone dwellings within the given circumstances and available mechanisms of modern society. The article presents the planning chronology and the procedures of obtaining construction permits, selecting the contractor and executing construction works in the period from 2009 to 2014. While in compliance with the foreseen legislation and procedure, the final result to a large extent does not meet the expectations and whether the legislative framework and the practice as to reconstruction of specific architectural elements of vernacular architecture are in conformity is being re-examined. Namely, the Northern Velebit National Park has been established in 1999 and from the beginning of its functioning on the territory of the Park the existing forestry structures have been used to

accommodate employees and scientists and therefore the infrastructure necessary for adequate management of the area needed to be built. The opportunity for that presented in the scope of the NIP, prepared in the course of 2009-2010 by the Ministry of Environmental and Nature Protection. It has been decided that dwellings at two locations, i.e. landscape units at the southern end of the Park, on Alan and Veliki Lubenovac, should be restored thus making possible for the Park employees to stay on the ground all year round. The dwellings on Alan and Veliki Lubenovac are part of a group of dwellings in the Park peak zone (at an altitude of 1300 - 1600 m). They were built in very rough dry stone made of unworked stone, with simple wooden beam roofs put together by rough wooden material and wooden shingles cladding on the substructure. They were built as one storey single-space houses, half dug into the ground, with the entrance oriented towards the valley and laid parallel to contour lines.

At the planning stage, the main idea was to maintain and present the characteristic spatial layout by grouping the dwellings into a smaller hamlet with landscaped environment as a social area using elements traditionally present in the landscape (dry stone, path, retaining wall, stone well /šterna/, etc.). The second level of the project was the restoration of individual dwellings with a new function in the space along with an environmentally friendly stay in the mountain landscape. Following investigation into property relations on Veliki Lubenovac, four of those were selected, while on Alan six dwellings were finally selected for restoration. No water supply or sanitation drainage system and no installation or connection to the power supply system has been foreseen for either location. A so called demonstration house in which life in the mountain is presented and interpreted is provided for in both complexes.

A restoration project for the dwellings was developed according to the original state. Different restoration models have been foreseen for different protection levels and have been adapted to the mode of use of the structure and landscape unit. They were defined by parameters of material, construction, building technology and necessary infrastructure as well as use of the space.

The three key laws that have determined the end outcome of the project are the then Law on Physical Planning and Construction, the Law on Protection and Preservation of Cultural Property and the Law on Public Procurement. Once all the documentation necessary for construction was obtained, a tender was published for the selection of the contractor. Given that Veliki Lubenovac is a cultural property and is subject to the Law on Protection and Preservation of Cultural Property, under Article 100, works on cultural property may only be conducted by companies licenced to work on cultural property. However, the procedure of obtaining a licence to work does not distinguish between the typology of stone works and building techniques. The tender for the contractor published in line with the Law on Public Procurement, despite various interpretations, nevertheless takes the lowest price of said works as the main selection criterion. In a maze of legal provisions a problem and polarisation were crystallized: who is authorised and who knows how to build dry stone? This apparently very simple technique still requires very specific skills which are transferred empirically and today do not exist in construction curricula.

The contractor is a company with ample experience and references in working with stone, but on Velebit it comes across construction in dry stone, moody weather conditions, a short construction season, difficulties of accessing construction sites and unavailable final architectural design with rendered details. Since developing of the final design was not a requirement under the law and since

the financial resources of the Northern Velebit National Park did not allow for additional costs, that documentation was not which proved to be a huge problem at the final stage, and eventually there was also no conservation supervision over construction works on the dwellings.

This situation illustrates the contemporary system (in this case the Croatian one), in particular the legislative one, but equally so the technological, market and procedural one, as non-adapted and insensitive to the specific traditional spaces and processes. The concrete problems ensuing therefrom consisted in setting unnecessary frameworks and procedures, adding foreign elements to the processes, while all of this being quite complicated resulted in a negative impact on the very project. Despite all the above, the project reflects to a large extent the initial intention of restoring cultural heritage, while all the offsets that have occurred in the process witness to the complex framework of today's society for the processes of rehabilitation of a past life which is essentially very simple and natural. Within a complex contemporary system, restoration of the simple and natural was not expected to be without difficulty and to remain original. In that respect restoration of the Velebit dwellings on the Northern Velebit in the scope of the NIP is a very desirable and educational initiative from which we learn on the spot about the above mentioned relations and which opens all the relevant issues and dilemmas as to future restoration projects.